

СТАНОВИЩЕ

от проф. дфн Максим Иванов Стаменов от Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН

за дисертационен труд за придобиване на научната степен „доктор на филологическите науки“ в професионално направление 2.1. Филология (Български език – социолингвистика) на тема *Езиковата политика в българските вестници след края на Втората световна война (1944–1956)* с автор доц. д-р **Красимир Манолов Стоянов**, преподавател в Департамента за езиково обучение на СУ „Св. Климент Охридски“, София

Настоящото становище е направено въз основа на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“ (28.11.2015 г.) и съответните законови нормативни актове (Закона за висшето образование, Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за устройството и дейността на СУ „Св. Климент Охридски“).

Представеният дисертационен труд е подготвен самостоятелно и не повтаря темата и съдържанието на труда, за който авторът е получил образователната и научна степен „доктор“.

1. Биографични данни за автора

Красимир Стоянов завършва българска филология в СУ „Св. Климент Охридски“ през 1980 г. с първа специалност българска филология и втора специалност – френска филология. Работил е като журналист на свободна практика, бил е учител по български език и литература в 46-то СОУ – София. От 1982 г. е преподавател по български език на чужденци в ДЕО при СУ „Св.Климент Охридски“, където се хабилитира през 2003 г. През 1997 г. защитава дисертация за научната и образователна степен „доктор“ в СУ. През годините участва в разнообразни организационни и административни дейности, между които от 2016 г. е Ръководител на НЛПЛ в ДЕО и Председател на Общото събрание на ДЕО при СУ. Взема участие в научни проекти и колективни разработки. Съучредител е на Международното социолингвистическо дружество – СУ, а от 1996 г. е член на неговото ръководство. Има докторант, защитил успешно и в срок през 2008 г. дисертация пред СНСЕ при ВАК.

2. Съдържание на дисертацията

В Увода са представени основните параметри на дисертацията. **Обект** на изследването са новите вестници в България, които се появяват и функционират през първото десетилетие след края на Втората световна война и представляват отражение в средствата за масова информация (СМИ) на новите измерения на политическия, стопанския и културния живот на страната. **Предмет** на изследването е езиковата политика в следвоенните български вестници и на първо място с оглед на правителството на ОФ в България в периода 1944–1948 г., а след това на правителството, изцяло доминирано от БКП. Основна **теза** на дисертацията е, че през изследвания период 1944–1956 г. в България същността на езика се възприема политически, а политиката се разполага в и с езика. Основните **цели** на работата са: систематичен анализ на характера на езиковата политика през изследвания период;

оглед на начина на разгръщане на идеологическото отношение към езика на публичността; идентификация на субектите и обектите на езиковата политика на официалните вестници след края на войната; психологически и социологически облик на читателската аудитория на вестникарския продукт; характер на субекта на СМИ с оглед на новите политически и етични императиви; да се изследват основните принципи и характеристики на функциониране на вестникарския език в процеса на налагане на тоталитарно управление на страната. За целите на дисертацията е събран корпус от **емпиричен материал** от около 1700 ексцерпирани примера от водещи национални ежедневници, които са представителни чрез своя информационно-политически статус, като „Работническо дело“, „Отечествен фронт“ и „Народна войска/армия“, както и някои основни опозиционни и наследени от предишния режим вестници. **Задачите** на изследването са: да се разгледат психологическите нагласи, свързани с войната като социалнопсихологически феномен и с ориентацията към формиране на команден тип държавно управление; анализ на понятието за езикова политика по отношение на начина му на реализация при налагане на тоталитарно управление; начини на проява на езиковата политика при екстремни военновременни условия, системен анализ на взаимоотношенията между власт, национален език и СМИ през тоталитарния период; анализ на характера на управление на СМИ от равнище система до равнище на лексика и т.н. **Методът** за постигане на поставените в дисертацията цели е дескриптивният метод с елементи на социолингвистичен анализ. В автореферата (с. 10) и в дисертацията (с. 15) се твърди, че са използвани елементи на психолингвистичен анализ, както и лингвостатистическият метод, но рецензентът не открива тяхно приложение в същинския смисъл в текста на дисертацията.

Основна и водеща **теза** на предлаганото научно изследване е, че през целия първи период след войната (1944–1956 г.) в България същността на езика се възприема политически, а политиката се разполага в и с езика: „Книжовният език се натовазва със свръхфункции и поема ролята на свръхфактор. Езиковите символи се разгръщат във фактор на идеологически антагонизъм. След края на войната, за новата българска публицистика, вестникарските страници се превръщат в поле на изпробване силата на езика като лост на властта. По такъв начин в тези години езиковата политика се реализира като продължение на политиката с други средства“ (с. 10–11).

Първата глава на дисертацията е озаглавена „Краят на Втората световна война и основанията за нова езикова политика в България“ (с. 19–137). Основната ѝ цел е да представи анализ на условията и предпоставките, чрез които животът на българското общество подлежи на всестранно проникващо политизиране на мислене, оценки, нагласи на различните големи и малки, формални и неформални социални групи. Авторът демонстрира начина, по който БРП(к) се налага на политическата и социалната сцена в България, като се представя като сила от ново качество по сравнение с традиционните политически партии, които са играли роля в историята на България до този момент. Той я характеризира като „обществена сила с лавинообразно формирала се партийна маса“ (с. 21). За това са налице както вътрешни фактори на яркото олевяване на обществените настроения и нагласи след падането на предишния тип власт, свързан с ориентация спрямо нацистка Германия, така и все по-мощното налагане на външния образец, нововъзприет за пример – СССР.

В тази глава има части, които биха могли да бъдат представени в по-съкратен вид, като например тази, която е посветена на „Външно-политическият коментар за участието на България във войната“ (с. 23–30), „Анализ на войната като социално-психологически феномен“ (с. 31–49), „Приноси и нови явления като резултат на Втората световна война“ и „Краят на Втората световна война“ (с. 68–81). Всички те имат предназначението да представят екстралингвистичния контекст на новата езикова

политика в България от септември 1944 г., но за целта понякога се изпада в далеч отиващи отклонения от непосредствената тема. В замяна твърде интересни и плодотворни са представените факти и анализи в частите „Социално-политически и идеологически предпоставки за началото на нова езикова политика в България от септември 1944 година“, „Субекти на новата езикова политика в България в края на войната“, „Поява на фронтовия печат и т. нар. окопни вестници“ и „Начало на формиране на ново национално езиково съзнание“. Особено информативни и интересни с оглед на представените емпирични данни и направените анализи са последните две от споменатите части, тъй като се демонстрира по какъв начин във военновременни условия започва налагането на нова стилистика на СМИ, които ние ретроспективно разпознаваме, че притежава чертите на тоталитарния език.

Стоянов открива народопсихологическото основание за невъзможното възраждане на партийната толерантност и диалог след края на войната не само в налагането на внесеното от СССР идеологическо господство, но и поради прекъснатата подобна памет и традиции в националния обществен живот след 1934 г. Конфликтът между стари и нови социални и политически структури е зареден с реваншистско напрежение поради трайно отсъствие на демократични институции, но сега вече решително подсилен от болшеvizъм от сталинистки тип в търсенето на решения за развитие на българското общество. Така че не става въпрос само за директен внос на болшеvizъм.

Във втората глава на дисертацията „Езикова политика в българските вестници в години на идеологически сблъсък. Език и власт“, която е най-обемистата (с. 138–377) авторът посвещава своето внимание на проблемите на езиковата политика през разглеждания период от историята на България на фона на функционирането на книжовния език. Тук се тълкуват в исторически и в съвременен план научните основания на понятието за езикова политика, съпоставяйки го в наднационален и регионален (балкански) мащаб. Проучват се сходства и различия с родствени процеси в управлението на книжовния език като езиково планиране, езикова култура, езикова практика, езикова прогностика, лингвистична футурология. Предлага се целенасочен опит за определяне на основните характеристики на езиковата политика у нас в условията на остро идеологическо противопоставяне, на политически конфликти и тоталитарен контрол върху информационния обмен. Обстойно се разглежда и коментира участието на видни български езиковеди от епохата при формирането на езиковата политика през периода, включително с оглед на проведената през 1945 г. езикова реформа и дискусиите на „новата теория на езика“ на Николай Мар.

Стоянов подчертава, че езиковата политика има за цел да формира и ново обществено съзнание, съотнасящо се и с ново езиково съзнание. Публичното огласяване на преследваното като цел на усилията на новата власт ново съзнание е категорично демонстрирано във вид на пропаганда със средствата на публицистичния език – езика на печата, езика на радиопрограмите, езика на агитацията в публичните срещи, в програмираните тържества, чествания, заседания, обсъждания, езика на формалната ритуалност – семинари, посрещане на официални лица, откривания, спортни прояви, конгреси и други представителни дейности на управляващата партия и спорадично обобщавани със знаковото за времето название „мероприятия“.

Присъединяваме се към мнението на Стоянов, когато той изтъква: “ В посочения смисъл и при представената бегла картина от наличните социални аргументи не намираме причина да приемем за подходяща употребата на понятието пасивна езикова политика (вж. Виденов 2003: 16; за „пасивна“ езикова политика на османската власт, тъй като тази власт наистина е подценявала ролята на езика за асимилация на поробените етноси в империята, говори и К. Вачкова (Вачкова 2007: 87). Най-напред от

формална гледна точка пасивни действия няма, а от гледна точка на съвременната оценка за функционалността на езика непредприемането на действия за утвърждаване на книжовния език, подценяването и принижаването на неговото неотменно водещо създаващо присъствие в културния и стопански живот на нацията е ясен белег за провеждане на негативна езикова политика“ (с. 212). По наше мнение употребата на „негативна езикова политика“ от страна на Стоянов също може да доведе до недоразумения. В Османската империя, която се визира като пример за „пасивна езикова политика“, такава не се смята за нужна; при съвременните обстоятелства в България „негативна политика“ не се провежда, въпреки че би трябвало да има такава.

В тази глава на широк фон авторът защитава няколко основни тези. Той посочва, че след Девети септември в България последователно се води политика на налагане на нови граждански ритуали. Действията на държавното и партийното ръководство са подчинени на идеята за превъзпитание на народа и придобиват смисъл на социално инженерство. Езикът се възприема в ритуалната му форма на словесна изразителност на класовата принадлежност. Националният език се залага в основата на държавността. Книжовният език се натовазва със свръхфункции и поема ролята на свръхфактор. След края на войната вестникарските страници се превръщат в поле на изпробване силата на езика като лост на властта (с. 374).

Третата глава на дисертацията „Жанрово разнообразие на езиковата политика в националните вестници след войната (1944–1956)“ (с. 378–506) е тази, която е най-вече ориентирана към представяне и анализ на емпиричен езиков материал, свързан с темата. Въпреки че в заглавието е изтъкнато, че това ще представлява изследване на жанровото разнообразие във вестниците с национално разпространение (уводни статии, кореспонденции, репортажи, очерци и т.н.), в главата се прави анализ на целия спектър от езикови средства, които могат да се използват във вестника – като се започне с лексиката, мине се през фразеологията и се стигне до набора от стилистични средства.

В тази глава се прави приносен анализ на ритуалното покритие на лозунговата фразеология като съставна част от комплекс от действия, имащи за цел да създадат психологическо настроение, чийто резултат е общото усещане за единство на колектива. По-проблематично обаче изглежда твърдението, че това настроение се изчерпва с внушението за жизненост. Според Стоянов в словесността на лозунговата ритуалната практика откриваме властова реализация и тържествена демонстрация на жизненост, доколкото те имат предназначението да отразят успешно овладяваните политически и стопански позиции в управлението на държавата (с. 397). Тезата е интересна, но изисква по-обстоятелствен анализ на характера на връзката между лозунгова ритуалност и жизненост, за да бъде възприета. В първа и втора част на тази глава се дава обстоятелствен и много добре онагледен анализ на употребата на лозунги през разглеждания период между 1944 и 1956 г.

Третата част на тази глава е посветена на обсъждане на фразеологичните единства в структурата на публицистичния стил от края на 40-те години на XX век. Според Стоянов върху управлението на езика във вестниците през тези години същностен и изразителен вид има процесът на обогатяването му чрез създаване на нови вътрешноезикови връзки между съществуващите, а и с необичайно голямото множество нововъведени лексикални единици. Обогатяването най-вече се изразява в появата на политическите фразеологични единства в езика на оперативната публицистика – в езика на текстовете, публикувани в ежедневния печат (с. 442-443).

3. Приноси на дисертационния труд

На първо място в това отношение трябва да се посочи, че доц. Стоянов е успял до много голяма степен да избегне политизирането при обсъждането на темата в дисертацията си. Това е твърде трудно, тъй като и до днес изследваният от него период от българската история е свързан с ярко полярни възгледи и мнения, което имплицира остро противопоставящи се едни на други оценки и свързано с тях пълно взаимно отричане на тълкуван исторически материал, използвани тенденциозно емпирични данни и базирани на тях анализи и мнения.

Рецензентът приема като приноси посочените в Автореферата под номерата 1-4, 6-9, 11, 13-15. Останалите пет или са формулирани твърде абстрактно и могат да подлежат на различни тълкувания, или повтарят по съотносим начин други приноси, или именува такива, които не изглеждат безспорни според начина си на дефиниране, като например №12, в който се твърди, че „за първи път в науката е анализиран и изведен като понятие феноменът за обществено внушение за недостиг“ (ср. тълкуването му на с. 233).

Много добро впечатление в Първа глава прави част 8 под заглавие „Поява на българския фронтови печат и т.нар. окопни вестници“ и част 9 „Начало на формиране на ново национално езиково съзнание“, където въз основа на твърде убедителен езиков материал на фона на исторически факти и анализи се представя спецификата на формиране на новата публична реч след вземането на властта от ОФ и началото на втората фаза на участие на България във Втората световна война.

Най-същественият принос на втора глава се заключава в описанието и анализа, по какъв начин е осъществена след Девети септември шоковата реализация на новия идеологически модел на речево поведение, който демонстрира съществени разлики в съпоставка с момента на преход, и на първо място това е краткото време на накупил стремеж към овладяване на държавната власт в страната. Твърде подходящо се изтъква, че в годините след края на войната публицистичното говорене става един от основните фактори за мощния и стремителен растеж на периодичните издания след Девети септември, осъществен спонтанно, въпреки кризата, липсата на хартия и печатни материали, мизерната материална база и дори с все още нешколуваната гвардия от идеолози на публицистичното слово.

От значителен интерес е тезата на Стоянов, че „публичната реч в края на 50-те години вече е масово „същински опозната“ и ясно заявена в типичните си прояви в националната духовна и културна атмосфера, нормирана и конституирана в т.нар. тоталитарен вестник. След 1956 г. вече можем категорично да говорим за присъщи реализирани определящи черти на тоталитарната журналистика в страните от Източна Европа, за тоталитарен публицистичен дискурс на изложение на факти и техен коментар, за тоталитарен журналистически апарат, администриран като утвърдена държавна институция, в която няма нищо случайно, „скърцащо“ заплашително към подронване престижността (авторитарността) на поставените вече устои“ (стр. 379–380). Тази теза върви в обратна посока на идеята за разграничаване на „твърда“ и „мека“ фаза в реализацията на тоталитаризма у нас, тъй както е представена от проф. Ивайло Знеполски и други специалисти, които са изследвали историята на социализма в България. При това положение започва да изглежда, че по време на „твърдата“ фаза на разгръщане на тоталитарната система, която се свързва с начина на управление на България най-вече в периода 1944–1953 г., е нямало тоталитарна журналистика и тоталитарен публицистичен дискурс или най-малкото те не са били администрирани „като утвърдена държавна институция“. С тази теза може да се поспори (включително с факти, приведени в първите две глави на дисертацията), но при всички положения показва, че императивът за доминиране и контрол в идеологическо отношение не е задължително да корелира стопроцентово с ефективното им администриране (или се

променя разбирането и в това отношение, тъй като администрирането може да се изтълкува и като обезличаване в ръководството на идеологическата пропаганда за сметка на личния пример на вождовете).

Приносно е твърдението на доц. Стоянов, че при нов обществен строй се налага „нов слог“ на националния език, нов обществен договор на говорене (с. 514), само че ако приемем това положение се сблъскваме с евентуален остатъчен проблем – че езикът все пак може да се оказва надстройка, тъй както твърди акад. Николай Яковлевич Мар (= нова доминираща класа – нов език) и срещу експертното мнение на почетния акад. Йосиф Сталин по въпроса. Впрочем теза в подобна насока предлага още Джордж Оруел (1949), като той нарича „новия слог“ новогovor (*NewSpeak*). Този принос, с други думи, представлява и предизвикателство с оглед осмислянето на характера и мястото в системата на националния на тоталитарния език.

Специално внимание трябва да се обърне на анализа на т. нар. лозунгова патетика в частите 2.3. и 2.4. на трета глава, която в следвоенните години се оказва изключително актуална с въздействието си в ритуализираните речевни прояви на властта в оперативната публицистика. По същество тя открива ерата на лозунгово-плакатния стереотип на социалистическото ежедневие не само в годините между 1944 и 1956 г., но и до края на социалистическия период в историята ни. Това е и анализ, който е най-добре документиран откъм емпиричен езиков материал в цялата дисертация и ясно демонстрира в какво се заключава неговият характер – „лозунгът е кратък демонстративен изказ, вид обществено-политически текст, традиционно ангажиран с представата за експресивна призивност в публичната реч“ (с. 396).

4. Критични бележки и препоръки

В композиционно отношение има известен дисбаланс при разработването на темата. Две пространни глави от общо 377 стр. анализират начина на функциониране на българското общество по време на прехода към „диктатура на пролетариата“, като това се прави с цел да се изясни спецификата на езиковата политика през анализирания период от историята на България. Емпиричната част – в какво се състои реализацията с езикови средства на политиката на властимащите структури в СМИ – откриваме (с няколко изключения) в третата глава, която се състои от 129 стр. При селекцията на емпиричния материал също има определено неравновесие, тъй като примерите и анализите за подпериода 1944–1948 г. са значително повече от тези за следващия подпериод между 1949–1956 г. Най-добре в замяна стои емпиричният материал, приложен към анализа на фронтовия печат, на формирането на лозунговата пропаганда и на тоталитарната фразеология.

Проблематично изглежда твърдението на автора, че едва след 1956 г. можем да говорим за утвърден тоталитарен език и технологии за неговото използване във вестниците: „След 1956 г. вече можем категорично да говорим за присъщи реализирани определящи черти на тоталитарната журналистика в страните от Източна Европа, за тоталитарен публицистичен дискурс на изложение на факти и техен коментар, за тоталитарен журналистически апарат, администриран като утвърдена държавна институция, в която няма нищо случайно, „скърцащо“ заплашително към подронване престижността (авторитарността) на поставените вече устои“ (с. 381). Липсва анализ, който да покаже с какво текст от вестник след 1956 се различава с оглед на характера си от текст от, например, 1950 г. откъм маркери на тоталитарния език и начина на производство на идеологически маркирани съобщения за СМИ.

В някои случаи периодизацията на развитие на вестникарския език е 1944–1947 и 1948–1956 (вж. например с. 471), а в други – 1944–1948 и 1949–1956 (вж. например с.

464). Не става ясно това разминаване дали е въпрос на периодизация по различни критерии или на нещо друго.

При анализа по семантични полета на публицистични текстове от няколко вестника на стр. 499–505 едва ли може да се говори за достигане на равнището на „очертана в статистическа картина системност на езикови употреби“ (с. 505), тъй като тук просто се регистрира бройка на съчетания по употреби. Същински статистически анализ на вестникарската реч плюс професионално реализиран контент-анализ на съдържанието би представлявал голям интерес за изясняване на статуса на клишетата и шаблоните, но подобен все още предстои да бъде направен върху представителен корпус от СМИ от времето на социализма.

В електронния вариант на дисертацията на диск, който получих, налице са две Приложения, номерирани с 1 и 5. Останалите липсват, ако предположим, че би трябвало да има Приложения 2, 3 и 4 (папката „Приложение 2“ в комплекта от документи е празна). Приложение 1 представлява къса вестникарска статия с дължина 1 маш. стр., което не се споменава в дисертацията. Приложение 5 съдържа два къси вица, които не откривам да се обсъждат в текста на работата на мястото, където има препратка към него (с. 448).

5. Автореферат и публикации по темата на дисертацията

Авторефератът е оформен според изискванията и отговаря на съдържанието на дисертацията. Авторът има 13 публикации по темата ѝ.

6. Заключение

Рецензията е първият по рода си в езиковедската ни литература, който е посветен на изследването на тоталитарния език през периода, когато той се появява и утвърждава в рамките на развитието на социалистическото общество у нас. Текстът на работата показва, че авторът притежава задълбочени и разностранни знания по темата на дисертацията с ориентация към постиженията на съвременната социолингвистика и начини на функциониране на средствата за масова информация в обществото. Той демонстрира качества и способности, които му гарантират достигането на оригинални и значими научни приноси, които отговарят на изискванията за получаването от негова страна на търсената научната степен. Поради изложеното, давам своята положителна оценка за качествата на депозирания труд и предлагам на почитаемото научно жури да присъди научната степен „доктор на науките“ в професионално направление 2.1. Филология (Български език – социолингвистика) на **доц. д-р Красимир Манолов Стоянов** за дисертацията му на тема *Езикова политика в българските вестници след края на Втората световна война (1944–1956)*.

12.03.2018 г.

Подпис:

/М. Стаменов/